

GLOBALIZACIJA: EKONOMSKI I PSIHOLOŠKI ASPEKTI¹

Samir Ljajić, Mehmed Meta, Željko Mladenović
Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru, Srbija
(ljajics@gmail.com, m.meta@uniinp.edu.rs, liderzeljko@yahoo.com)

Rezime. Globalizacija zahteva promenu čovekovog identiteta, iskoračivanje iz domena vlastite kulture i rešenja koja ova nudi i koja postaju prevazidena, a koja sprečavaju čoveka da se uklopi. Menja se čovekovo shvatanje, znanje, moralnost, sposobnosti, što kod čoveka izaziva nesigurnost i strah. Brzo odvijanje promena smanjuje mogućnost predviđanja i izazva strah i otpor prema dolasku stranaca, njihovog kapitala i vrednosti, koji se doživljavaju kao nametanje i svojevrsna agresija, što dovedi do pojave ekstremnih reakcija. Idilična slika o globalnom blagostanju postaje slika o globalnoj katastrofi. Pojedinci popuštaju pod ovim pritiskom i raste incidenca psihičkih oboljenja, poput depresije, zloupotrebe supstanci, samopubistava i ubistava. Autori zaključuju da psihologija ima svoje mesto u istraživanju uticaja globalizacije na čovaka. Trenutno bi primat trebala da imaju istraživanja negativnih posledica koje globalizacija i ekonomski kriza imaju na čoveka, te da se u tom smislu razviju preventivna delovanja, kako bi se u budućnosti izbegli dublji poremećaji.

Ključne reči: globalizacija, ekonomski globalizacija, ekonomski kriza, psihološke promene

1. UVOD

Poslednjih decenija globalizacija je nezaobilazna tema razmatranja u akademskim i poslovnim krugovima, medijima i politici. Istraživanju pozitivnih i negativnih trendova globalizacije je moguće pristupiti iz ugla različitih naučnih disciplina. Ovaj rad ima za cilj da istraži ekonomski i psihološke aspekte globalizacije te njen uticaj na čoveka.

U velikom broju referata na temu globalizacije akcenat se najviše stavlja na analizu ekonomskih trendova, kritiku tržišnog fundamentalizma kao ideologije neoliberalizma sa svim reperkusijama koje ona nosi. Predmet istraživanja u ovom radu je da sagleda procese i izazove globalizacije iz

¹ Pregledni rad, primljen u redakciju: 12.05.2016, prihvaćeno za objavljivanje: 20.06.2016

jednog drugog ugla. Reč je o pogledu na globalizaciju sa ekonomsko-psihološkog aspekta. Cilj nam je da sagledamo kako se na homosociologikusa prelamaju savremeni trendovi i izazovi novog globalnog poretka. Naša namera nije da damo konačne odgovore na ovu temu, već da podstaknemo na dijalog i nova istraživanja koja bi dala odgovore na neka pitanja multidisciplinarnog karaktera. Drugim recima namera nam je da podstaknemo savremenu psihologiju da objasni kako se novi kosmopolitetski identitet i multikulturalnost prelama posmatrano kroz prizmu individue i njegovog tradicionalnog sistema vrednosti.

U skladu sa postavljenim predmetom i ciljem istraživanja rad je pored uvida i zaključka, struktuiran u tri celine. Prvi deo rada posvećen je razmatranju referentne literature koja se bavi ekonomsko-psihološkim aspektima globalizacije. U drugom delu razmatraju se procesi globalizacije sa ekonomskog aspekta. U fokusu istraživanja ovog dela rada su ekonoski uzroci krize iz 2008 godine, koja prerasta u globalnu krizu multidisciplinarnog karaktera, najveću, najdublju i najkompleksniju sa kojom se svet suočio. Treci deo rada posvećen je psihološkim aspektima globalizacije. Posmatrano kroz prizmu referentnih istraživanja, posvećenih ovoj tematiki u svetskoj literaturi, razmatraju se posledice socijalnih i psiholoških promena kod ljudi, koji dolaze sa procesom globalizacije.

2. Pogledi na procese globalizacije

Globalizacija je složen fenomen kome je moguće pristupiti sa stanovišta različitih nauka: politikologije, ekonomije, sociologije, istorije, psihologije i filozofije. Globalizacija kao fenomen postoji vekovima i odražavala se, pre svega u uticaju koje su različite kulture imale jedna na drugu. Ovaj uticaj odnosio se na to da kulture i narodi putem trgovine, imigracije, razmene ideja i informacija počinju da liče jedna na drugu. U periodu posle dva svetska rata nivo i intenzitet razmena između različitih kultura, nacija i ekonomija se dramatično povećao. O naročito naglom pojačavanju ekonomskih, političkih i kulturnih uticaja između država u svetu možemo da govorimo u zadnjim dekadama dvadesetog veka, trend pojačavanja je naravno nastavljen i u prvim dekadama dvadesetprvog veka. Koji god pokazatelj da uzmem, bilo da je on ekonomski, politički, vojni, naučni, obrazovni, ekološki uočava se da su područja izuzeta iz procesa globalizacije veoma retka. Ovde ipak naglasak stavljamo na to da se područja međusobno razlikuju po stepenu uklapanja u globalne trendove.

Termin globalizacija se krajem dvadesetog veka veoma retko koristio u akademskoj literaturi, a naročito u svakodnevnom govoru. Termin se, po

rečima Entoni Gidensa, pojavio niotkuda da bi danas postao nezaobilazna tema u razmatranjima savremenih ekonomskih, političkih i svih drugih zbivanja. Rečeno ilustruju i sledeći podaci: ako se na PsycINFO ukucaju reči (globalization OR globalisation) rezultati pokazuju da se ova reč pojavljuje u naslovima i podnaslovima na engleskom jeziku prvi put 1947. godine, sledeća 2 puta sedamdesetih godina, 3 puta osamdesetih godina, 199 puta u devedesetim godinama, i 4602 puta u prvoj deceniji 21. veka.²

Globalizacija nije više ni među najneupućenijima fenomen koji se dešava "tamo negde" i "nekome drugom". Pitanje ekonomske nejednakosti država u svetu, potreba stvaranja uslova za brži privredni razvoj, ekološka pitanja, efikasno održavanje mira, terorizam, zdravstveni standardi, ljudska prava, očuvanje kulturnog identita ili pak homogenizacija, samo su neka pitanja koja sebi postavljaju naučnici iz različitih oblasti.

Ovo su i pitanja „običnog čoveka“, koji shodno svom obrazovanju i interovanju o njima može da misli, da ih opaža na „svojoj koži“ da se procesima globalizacije nestrpljivo nada ili da ih krivi za situaciju u kojoj se nalazi. Dakle, i mimo usko načnih razmatranja, jasno je da je značaj pomenutih procesa doveo do oštре podele na pobornike i kritičare globalizacije. Pobornici je sagledavaju kao novi proces koji predstavlja trijumf tržišta i konkurenциje, kao najbolju ideologiju koja donosi dobro, sa druge strane su kritičari, koji smatraju da procesi globalizacije nisu tako novi, da je to „povampireni“ imperijalizam, preobučen i preimenovan, ali da je suštinski bio na delu vekovima, da on uništava lično, nacionalno, kulturno, da omogućava da se bogati i moćni još više obogate, da se okrnji suverenitet „malih“, da je „nefer“ itd.

Hengsbach ističe da globalizacija ima tri dimenzije: globalnu dimenziju uništavanja životne sredine, ekspanzivno osvajanje manje razvijenih nacija Zapadnim socio-kulturnim modelima i sve jači socio-ekonomski pritisci da se prilagodi kompeticiji na svetskom nivou³.

Iz pomenutih razloga, u potonjim godinama, termin globalizacija je jedan od najšire korišćenih termina za opisivanje stanja u svetu ili bolje reći stanja sveta. U sve većem broju napisa različitog formata i kvaliteta na

² Türken, S., Rudmin, F. W.: On psychological effects of globalization: Development of a scale of global identity. *Psychology & Society*. Vol. 5, No. 2, 63 - 89. (2013)

³ Hengsbach, F.: Ein neuer Gesellschaftsvertrag in Zeiten der Globalisierung. In: Fricke, W. (Ed.), *Jahrbuch Arbeit und Technik*. Dietz, Bonn, pp. 182–195. (1997)

temu globalizacije, fokus se uglavnom stavlja na ekonomiju⁴, međutim radovi na temu globalizacije dotiču se i uticaja globalizacije na urbani život⁵ i kulturu⁶.

Štaviše većina definicija globalizacije u prvi plan ističe razvijanje i jačanje integrisane ekonomije oličene u slobodnoj trgovini, slobodnom protoku kapitala, robe, ljudi i dolaženju do jeftinije radne snage, razmeni ideja, tehnologija, kulturnih obrazaca, uz zanemarivanje nacionalnog, kulturnog pa i ličnog. Drugim rečima implicitni cilj je doći do što imućnijih potrošača i što jeftinijih proizvođača.

Već i površni pregled literature koja je dostupna na temu globalizacije uopšte i ekonomske globalizacije posebno, ukazuje nam da tu dominiraju istraživanja sociologa, ekonomista i politikologa, psihologa skoro da nema.⁷ Ono malo što je istraženo i napisano pretstavlja indirektni pogled na globalizaciju. Međutim, možemo se legitimno pitati kako se svi ti procesi koje smo napred ukratko pomenuli prelamaju kroz prizmu pojedinca, kao utiću na psihološko funkcionisanje jednog čoveka, kako čovek doživljava društvene procese u koje je uključen. Koji su njegovi strahovi, nadanja, kako opaža svoje mesto, oseća li se sigurno i slobodno, ima li svest kuda se upitio, oseća li se pasivno ili je spreman na aktivno uključivanje, a naročito je važno sagledati uticaj koji globalna ekonomska kriza ima na čovekov psihički život.

Cilj je ovoga rada da ukaže na pravce koje su dosadašnja istraživanja u svetu zauzela, da prikažemo neke njihove zaključke i implikacije, da pokrenemo neke nove teme za interdisciplinarna istraživanja, jer će psihologiji predstojati da objasni posledice koje će globalizacija imati na čoveka. Tim pre treba imati u vidu reči Beka "na početku 21.veka condition humana ne može se razumeti lokalno već samo globalno"⁸. Pitanja koja se u psihologiji razmatraju poput akulturacije i identiteta u vezi su sa globalizacijom, ali ova veza nije do kraja opisana.

⁴Friedman, J.: Globalization, class and culture in global systems. Journal of World System Research. Vol. 6, No.3, 636–656. (2000)

⁵ Sassen, S.: Globalization and its Discontents. New York. (1998)

⁶ Giddens A.: The Third Way and its Critics. Polity Press: Cambridge, UK. (2000)

⁷ Robertson, R., White, K. E.: What is globalization? In G. Ritzer (Ed.): The Blackwell companion to globalization (pp. 54–66). Malden, MA: Blackwell. (2007)

⁸ Beck, U. The cosmopolitan society and its enemies. Theory, Culture & Society, Vol.19, 17-44. (2002)

Pogled na globalizaciju sa psihološkog aspekta mogao bi se izložiti u vidu odgovora na sledeća pitanja: najpre, kako obični ljudi sagledavaju procese globalizacije i kakav je njihov stav prema globalizaciji, kako opažaju prodor stranih vrednosti i kulturnih obrazaca u svoje države i narode, kako se globalizacija i naročito kako se globalna ekonomска kriza odražava na mentalno zdravlje ljudi. Ovo su ujedno i bile teme istraživanja do sada dostupnih radova. Da bismo došli do adekvatnih zaključaka nužno je da najpre izložimo osobine ekonomске globalizacije.

3. Ekonomska globalizacija

Globalizacija se, ipak, najviše razmatra sa ekonomskog aspekta, budući da se može reći da su ostali aspekti globalizacije nus-efekat ekonomске globalizacije ili su pak u službi ekonomске globalizacije. Ekonomska globalizacija zasniva se na minimiziranoj ulozi države, uz prevlast slobodnog tržišta, princip liberalizma, na bazi savršeno fukcionišućih tržišnih mehanizama što je institucionalizovano kroz trilateralu u međunarodnim ekonomskim odnosima. Pod ekonomskom globalizacijom potdrazumeva se sveopšta liberalizacija trgovinskih tokova, i tokova kapitala na međunarodnom planu, uz mobilnost faktora proizvodnje poput kapitala, radne snage, ideja, informacija, tehnologije.

Ekonomska nauka usmerila je uglavnom svoju pažnju na proučavanje: finansijske globalizacije, regionalizaciju ekonomije, ukupnjavanje kapitala i stvaranje globalnih transnacionalnih kompanija, intenziviranje svetske trgovine i njenu liberalizaciju. Kraj dvadesetog veka obeležili su sledeći krupni događaji koji su uticali na globalizaciju ekonomije: raspad istočno-evropskog socijalističkog bloka uz napuštanje socijalističke privrede, stvaranje i jačanje Severno-američke unije, Evropske unije i Istočno azijske unije, u novije vreme uspon ekonomija BRIKS-a, globalizacija svetske privrede na temelju permanentnih naučno-tehnoloških otkrića i procesa intrnacionalizacije kapitala i koncentracije ekonomske moći, (dopunjeno prema Leković)⁹

Jedno od ključnih naučno-tehnoloških otkrića koje je važan preduslov globalizacije je globalna dostupnost i razmena informacija kroz nove informaciono-komunikacione tehnologije (ICT). Ovaj aspekt globalizacije može se sažeti u tri slova to bi bila WWW. Zajedno sa tehnologijom mobilnih i pametnih telefona ICT su postale prilika za spajanje individualnog i globalnog kroz društvene mreže i razmenu informacija

⁹ Leković, V.,: Globalizacija svetske privrede – ključni faktori i nosioci, Ekonomiski horizonti, Vol.1-2, 127-141. (1999)

različitog nivoa važnosti. Ove tehnologije omogućavaju izmeštanje radnih mesta širom sveta iz jedne zemlje u drugu u kojoj su radnici sa potrebnom kvalifikacijom dostupni, jer živimo u vremenu kada postaje jasno da posao ne mora da bude vezan za fiksnu lokaciju.

Zanimljivo je da se sve češće čuje i termen „globalitet“ kojim se označava stanje u kome proces globalizacije kao da je već završen, barijera više nema, i postoji nova globalna realnost. Termin je inače prvi upotrebio Danijel Jergin 1998. a dodatno ga pojasnio u svojoj knjizi¹⁰. Savremena upotreba ovog termina se najviše odnosi na pojačavanje konkurenčije. Ovakvo stanje karakteriše strukturno pomeranje tokova trgovine te kompanije konkurišu međusobno za sve: potrošače, dobavljače, partnere, kapital, kapacitete, sisteme distribucije. Ruši se dosadašnja hijerarhija ekonomskih snaga i uticaja, pomera se moć iz razvijenih zemalja SAD, EU i Japana ka kompanijama iz zemalja u razvoju, primoravajući bivše liderе da se prilagode. Pojava novih pravila poslovanja i upravljanja koja su prilagođena globalnom decentralizovanom poslovnom okruženju¹¹.

Jedna od ključnih posledica globalne ekonomije ili bolje reći globalizacije ekonomije je i svetska ekonomска kriza. Finansijske krize nisu nov fenomen, međutim može se sasvim sigurno tvrditi da ekonomski kriza u razmerama one koja je počela 2007. godine u sektoru građevinarstva i stanogradnje, i u oblasti hipotekarnih kredita, pa se prelila na ostale sektore privredne delatnosti, a potom i na finansije svih svetskih ekonomija, do sada nije bila viđena. Postoji opšte slaganje da je ekonomsku krizu pokrenula ekspanzivna monetarna politika koju su vodile Američke federalne rezerve, one su naime u dužem vremenskom periodu vodile politiku jeftinog novca putem niske kamatne stope odredila količinu novca u SAD, pa i u svetu jer je dolar rezervna valuta. Ovakva ekonomski politika Federalnih rezervi bila je moguća zahvaljujući tome što je deficit SAD mogao da se refinansira pozajmicama, od drugih zemalja, recimo od Kine koja je bila u suficitu. Na ovaj način kamate u SAD su bile niske i novac jeftin, što se odrazilo na kupovinu kuća i stanova zbog jeftinih kredita. Krajem 2004. Godine kamatna stopa počinje da se povećava, refinansiranje kredita postaje sve teže, a samim tim nastaju i teškoće sa hipotekarnim kreditima, stanovi prestaju da se kupuju i nastaje slom tržišta nekretnina u SAD.

¹⁰ Yergin, D., Stanislaw, J.: *The Commanding Heights: The Battle for the World Economy*, New York: Simon & Schuster. (2002)

¹¹ Sirkin, L.H., Hemerling, W.J., Bhattacharya, K. A., with John Butman: *GLOBALITY: Competing with Everyone from Everywhere for Everything*. Business Plus, New York. (2008)

Ekspanzija kreditiranja sa relaksacijom kreditnih uslova, deregulacijom finansijskih instrumenata dovele je do toga da potrošnja raste brže od dohotka. Takav rast agregatne tražnje doveo je do neodrživog stepena zaduženosti značajnog broja učesnika, nelikvidnosti, kolapsa poslovnih banaka i cena finansijske aktive. Kriza u finansijskom sektoru ubrzo se prenela na realni sektor sa poznatim konsekvenscama¹².

Pored navedenih ekonomskih posledica, globalizacija je iznedrila i brojne druge probleme etičke, humane, psihološke, ekološke i društvene prirode. Prva posledica globalizacije je vezana za duboku krizu morala i sistema vrednosti. Tri su osnovna etička izazova koja su dovele do globalne krize: 1) ogromna pohlepa izražena kroz sumanutu trku za profitom; 2) odsustvo empatije i elementarnog osećaja za drugog čoveka; 3) etos rasipništva koji je tako modeliran da podstiče na zaduživanje, sticanje i trošenje. Ovakva životna orijentacija proizvodi stres kod ljudi, vodi u bolnice za mentalno zdravlje, ka komfliktnim situacijama u porodici, rezultira gubitkom sreće i zanemarivanjem emotivnih, prijateljskih i humanih društvenih odnosa. Prema tome etički izazovi globalizacije su u interakciji i čine budućnost neizvesnom. Osećaj neizvesnosti dovodi se u vezu sa preživljavanjem, dužničkom krizom, personalnom nesigurnošću, ugroženom životnom sredinom i geopolitičkim izazovima. Svi signali ukazuju da osnovne vrednosti materijalističke kulture koja je produkt ideologije globalizma nisu održive.

Etički izazovi globalizacije su u direktnoj leziji sa ekonomskim, društvenim, psihološkim i drugim rizicima koji su u interakciji. Na primer, etički izazovi imaju, pored personalne, svoju ekonomsku dimenziju koja se manifestuje: produbljivanjem razlika između bogatih i siromašnih ljudi, rentnim ponašanjem poslovne i političke elite (na šta ukazuje rastući broj zabeleženih skandala i korupcije); neadekvatnim regulacijama tržista; bujanjem sivog i crnog tržista itd. U takvom ambijentu sve je više ograničenja ekonomskom i društvenom prosperitetu determinisanom materijalističkom kulturom koju je iznedrila globalizacija. Sa druge strane, od ne manjeg značaja, je i rast ekoloških i društvenih problema od čijih posledica imaju ogromne štete drugi ljudi, čitava društvena zajednica i buduće generacije.

Sve nabrojano dovoljno ukazuje na posledice globalne krize koje nemaju samo ekonomsku dimenziju.

¹² Krugman,P.: Okončajte ovu depresiju, Odmah. Helix-Smederevo, Interkomerc-Beograd, str. 87. (2012)

Oni koji su ocekivali "dividende prosperiteta" danas ne kriju da su razočarani. Svet nije postao ni spokojniji, ni bezbedniji, ni humaniji. Naprotiv, umesto benefita od globalizacije i očekivanog rasta ekonomskog i društvenog blagostanja stanovnika planete, društvena zajednica je suočena sa brojnim izazovima višedimenzijonalnog karaktera.

4. Globalizacija: psihološki aspekti

Jedno psihološko zapažanje o globalizaciji iznosi sociolog Robertson koji globalizaciju vidi kao koncept koji se odnosi na sabijanje sveta i pojačavanje svesti o svetu kao celini¹³. Istraživanja gledišta na procese globalizacije bila su usmerena na to da se ispita koliko obični ljudi mogu da razumeju ove procese, budući da od percepcije i razumevanja situacije, koji su suštinski uvek subjektivni, zavisi i čitav niz reakcija koje mogu biti procenjene kao pozitivne ili negativne. Neka od pitanja kojima bi psihologija proučavajući procese globalizacije mogla da se bavi su sledeća: kako obični ljudi promišljaju o globalizaciji, kako je opažaju i doživljavaju, mogu li se u ovim procesima pronaći neki univerzalni principi. Dalje, čime se mogu objasiti specifičnosti poimanja globalizacije, koja je dinamika psiholoških reakcija na procese globalizacije, podstiče li globalizacija kreativnost i poboljšava li mehanizme prilagođavanja, zbog čega pod nekim uslovima globalizacija dovodi do isključujućih, odbacujućih i etnocentričnih odgovora kod pojedinaca i grupa, kao i šta utiče na prihvatajuće odgovore na globalizaciju?

Najpre ćemo prikazati koji su zaključci psiholoških istraživanja laičkih shvatanja globalizacije, a to kako obični ljudi shvataju procese globalizacije važno je budući da ova shvatanja opredeljuju stav koji ljudi imaju prema globalizaciji i čitav niz emocionalnih reakcija od kojih zavisi otpor ili prihvatanje. Istraživanja su sprovedena sa ciljem da se utvrди da li obični ljudi mogu da naprave razliku između procesa globalizacije i modernizacije, Zapadizacije i Amerikanizacije. Velike socijalne promene dolaze sa Zapadizacijom, one uključuju ubrzani rast populacije, migraciju stanovništva širokih razmera, kršenje ljudskih prava, porast nasilja i kriminaliteta, slabljenje i uništavanje lokalne kulture, sukobe između kulturnih grupa, zloupotrebu supstanci¹⁴. Sva ova dešavanja predstavljaju faktore od uticaja na mentalno zdravlje i psihološko blagostanje. Autor koga smo ovde naveli predlagao je i predviđao da se u cilju razumevanja

¹³ Robertson, R.: *Globalization: Social Theory and Global Culture*. Sage, London, UK. (1992)

¹⁴ Marsella, A. J.: *Urbanization, mental health, and social deviancy*. American Psychologist, Vol. 53, 624-634. (1998)

ovih društvenih promena i pripreme pojedinaca da reaguju na njih mora razviti nova psihologija globalne zajednice, zasnovana na multidisciplinarnim, multikulturalnim, i multinacionalnim interisima olakšanim poštovanjem uzajamnog prihvatanja i povezanosti.

Spomenućemo najpre istraživanje sprovedeno u Hong Hongu, koji je zgodno područje za ispitivanje pomenute tematike, jer je reč o području dodira između dve civilizacije (istočne i zapadne). Ovo istraživanje pokazalo je da ljudi iz Hong Konga prave razliku između modernizacije i zapadizacije. Modernizacija je proces koji uključuje prikupljanje naučnog znanja, njegovu instrumentalizaciju u obrazovnom procesu i u upravljanju. Zapadizacija je za njih proces usvajanja i uklapanja socijalnih i moralnih idea zapada, poput ljudskih prava i sloboda i demokratije u lokalne kulturne sisteme vrednosti¹⁵. Istraživanje sprovedeno u Sjedinjenim američkim državama i Kini (u stvari Kopnenoj Kini, Hong Hongu, Makau i Tajvanu) pokazalo je da ispitanici smatraju da je globalizacija povezana sa, ali istovremeno i različita od Amerikanizacije, Zapadizacije i modernizacije, takođe ljudi povezuju amerikanizaciju sa zapadizacijom, s obzirom da Sjedinjene države jesu glavni promoter i izvoznik socijalnih i moralnih vrednosti i praksi¹⁶. Pomenuto istraživanje po prvi put je jasno pokazalo da ljudi mogu da razlikuju globalizaciju od modernizacije i zapadizacije, istovremeno pokazalo se da postoji široka varijabilnost u pogledu toga kako se globalizacija poima. Bliže razmatranje dobijenih podataka pokazuje da se opažena povezanost između globalizacije, Amerikanizacije i Zapadizacije razlikuje između četiri ispitivana regionala.

Klaster analiza koju su Yang i saradnici sproveli nad dobijenim podacima po prvi put je pokazala da ljudi iz različitih uzoraka poimaju elemente globalizacije na vrlo sličan način, uključujući u pojam globalizacije i globalne poslovne poduhvate- brendove, informacione tehnologije, geografsku pokretljivost i migracije, globalne katastrofe, i međunarodne trgovinske propise¹⁷. Kashima i saradnici su pokazali da mnoga društva, takođe, imaju laičke teorije o putanjama globalizacije, bilo da se radi o NR

¹⁵ Fu, H. -Y., & Chiu, C. -Y. : Local culture's responses to globalization: Exemplary persons and their attendant values. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, Vol. 38, 636–653. (2007)

¹⁶ Yang, D. Y-J., Chen, X., Cheng, S. Y. Y., Kwan, L., Tam, K. -P., & Yeh, K. -H.: The lay psychology of globalization and its social impact. *Journal of Social Issues*, Vol. 67, 677–695. (2011)

¹⁷ Yang, D. Y-J., Chen, X., Cheng, S. Y. Y., Kwan, L., Tam, K. -P., & Yeh, K. -H.: The lay psychology of globalization and its social impact. *Journal of Social Issues*, Vol. 67, 677–695. (2011)

Kini, Japanu ili Australiji, ljudi uglavnom misle da su dostignuti nivoi razvoja danas viši nego u prošlosti i očekuju da će i u budućnosti rasti¹⁸. Pomenuti radovi Yang-a i saradnika i Kashima-e i saradnika pokazuju kako jedinstvene kulturne istorije Australije i zemalja Pacifičkog kruga utiču na narodna (laička) shvatanja globalizacije i nastupajućih društvenih promena, Norasakkunkit i Uchida su pokazali da način na koji se doživljava globalizacija varira dramatično čak i u okviru jednog društva¹⁹.

Pitanje srođno prethodnom odnosi se na razmatranje posledica koje globalizacija ima na odnose između ljudi. Istraživanje Yanga i saradnika koje smo napred naveli pokazalo je da ispitanci smatraju da je globalizacija imala pozitivne posledice na ljudske sposobnosti, ali ne tako pozitivne uticaje na njihovu toplinu¹⁵. Ovo istraživanje je dodatno potvrdilo nalaze ranijih istraživanja po kojima ljudi smatraju da ekonomski razvitak ima pozitivne posledice na pribavljanje i ostvarivanje ciljeva u vezi sa materijalnim, ali istovremeno slabi osećaj zajedništva i stvara hladnije, manje humane društvene sredine¹⁶.

U radovima Gidensa²⁰ i Robertsona²¹ na temu globalizacije može se naići na izraze poput “iskustveno sabijanje prostora i vremena” koje označava osećaj koji postoji kod pojedinca koji živi u globalizovanom okruženju i istovremeno oseća prisustvo i tradicionalne i moderne culture, kao i lokalnu i stranu kulturu na istom prostoru. Kao posledica ovakvog istovremenog aktiviranja različitih modela funkcionalisanja, pojedinac može da postane svastan kontrasta između kultura, ovo opažanje razlika među kulturama može da ima važne negativne posledice na individualne reakcije prema dolazaku stranih kulturnih sadržaja i na mešanje kultura. Napomenimo da je ovo mešanje kultura uslovljeno migracijom stanovništva koja je uslovljena uglavnom ekonomskim faktorima, ali mešanje kultura ne mora da bude posledica fizičkog kretanja i preseljenja, ne može se zanemariti ni uticaj medija. Za očikivati bi bilo da kontakt i

¹⁸ Kashima, Y., Shi, J., Tsuchiya, K., Kashima, E. S., Cheng, S. Y. Y., Chao, M. M., & Shin, S.-H. Globalization and folk theory of social change: How globalization relates to social perceptions about the past and future. *Journal of Social Issues*, Vol. 67, 696–715. (2011)

¹⁹ Norasakkunkit, V., Uchida, Y.: Psychological consequences of postindustrial anomie on self and motivation among Japanese youth. *Journal of Social Issues*, Vol. 67, 774–786. (2011)

²⁰ Giddens, A.: *The nation state and violence*. Cambridge: Polity Press. (1985)

²¹ Robertson, R.: *Globalization: Social theory and global culture*. London: Sage. (1992)

upoznavanje različitih kultura dovodi do njihovog približavanja i pozitivnog reagovanja jednih na druge. Međutim, usled ubrzane globalizacije, i mešanja kultura ljudi mogu reagovati bilo pozitivno bilo negativno na uticaje iz globalne ili strane kulture. Kao što smo napred pomenuli aktiviranje obrazaca iz lokalne i strane kulture istovremeno može da zaoštiri kontrast između kultura i učini ga veoma očiglednim.²² Ovo dalje može da dovede do toga da se strani ili globalni efekat opazi kao nametljiv ili tuđ i da se odbaci, ili da dovede do prihvatanja novih modela ukoliko se učine prihvatljivim iz nekog razloga. Lechner i Boli su još ranije istakli da globalizacija u isto vreme naglašava razlike, svaka grupa ima da odredi svoje specifično mesto, i način sopstvene interpretacije univerzalnih pravila, globalizacija ukratko ujedinjuje i odvaja, stvara sličnosti i razlike²³.

Chiu i saradnici kao odbacujuće reakcije na globalnu kulturu vide: emocionalne reakcije i strah od kulturalne kontaminacije ili erozije, javljanje zavisti, straha, besa, sažaljenja, odvratnosti sažaljenja, izolovanje, odbacivanje, agresiju, javljanje pobude da se brani integritet vlastite kulture koji umanjuje potreba da se sazna o drugoj kulturi²⁴.

Istraživanja pokazuju da se odbacujući odgovori prema uticaju stranih kultura lakše javljaju u ne-Zapadnim kulturama nego u zapadnim kulturama.²⁵ Uzrok ovome je što se ljudi iz ne-zapadnih kultura plaše hegemonije zapadnjačkog uticaja, jer su zemlje zapada budući ekonomski vrlo jake kroz vreme bile i izvoznici kapitalizma, a njihova ekonomска i vojna moć učinile su da ovaj tok bude uglavnom jednosmeran, a ovaj je nalaz jasan ako uzmemo da su u zemljama nezapada još prisutna sećanja na kolonijalnu vlast koja bude negativne reakcije prema zapadnoj kulturi. Međutim, vrlo je ilustrativan i sledeći primer koji navede u radu Angela i saradnici (2013) po kome su građani Kine zahtevali izmeštanje Starbucks-a iz unutrašnjosti zidina Zabranjenog grada, dok su građani Francuske

²² Chiu, C. -Y., & Cheng, S. Y. -Y.: Toward a social psychology of culture and globalization: Some social cognitive consequences of activating two cultures simultaneously. *Social and Personality Psychology Compass*, Vol. 1, 84–100. (2007)

²³ Lechner, J. F., Boli, J., eds., *The Globalization Reader*. Malden, Mass. (2003)

²⁴ Chiu, C. -Y., Gries, P., Torelli, C. J., & Cheng, S. Y. -Y.: Toward a social psychology of globalization. *Journal of Social Issues*, Vol. 67, 663–676. (2011)

²⁵ Cheng, Y. Y. Social psychology of globalization: Joint activation of cultures and reactions to foreign cultural influence. Unpublished PhD Dissertation, University of Illinois at Urbana-Champaign. (2010)

zahtevali da se McDonald's kafe ne otvori u Luvru kako je to planirano. Uzrok ovakvim reakcijama je što su Kinezi videli Starbucks kao simbol Zapadnjačke kulture srednje klase umesto samo kao kafe, dok su Francuzi opažali McDonald's kao simbol korporativnog kapitalizma, a ne kao lanac brze hrane, ovakvo opažanje bilo je tim jače što se činilo da strana kultura prodire u nacionalne kulturne svetinje²⁶.

Na osnovu rezultata istraživanja danas znamo da su među faktorima od kojih zavise odbacujući odgovori na globalizaciju sledeći: strah za egzistenciju²⁷ i identifikacija sa lokalnom kulturom²⁸, potreba za zatvaranjem-povlačenjem²⁹, politički konzervativizam³⁰ i slaba mobilnost³¹.

Međutim simultano aktiviranje modela iz dve kulture može da ima i pozitivne efekte. U svom radu zasnovanom na istraživanjima socijalnih kognitivnih posledica istovremenog aktiviranja dve kulturalne reprezentacije koja su sproveli Chiu i Cheng se zalažu za zasnivanje socijalne psihologije globalizacije³². Jedan od ključnih nalaza istraživanja pomenutih autora je da iako istovremeno aktiviranje dve kulturalne reprezentacije ne određuje kulturalni identitet pojedinca, ono pojačava

²⁶ Leung, K.Y.A., Qiu, L., Chiu, C.: Psychological Science of Globalization-Oxford Handbooks. (2013)

²⁷ Torelli, C. J., Chiu, C. -Y., Tam, K. -P., Au, A. K. -C., & Keh, H. T.: Exclusionary reactions to foreign culture: Effects of simultaneous exposure to culture in globalized space. *Journal of Social Issues*, Vol. 67, 716–742. (2011)

²⁸ Tong, Y. -Y., Hui, P. P. -Z., Kwan, L., Peng, S.: National feelings or rational dealings? The role of procedural priming on the perceptions of cross-border acquisitions. *Journal of Social Issues*, Vol. 67, 743–759. (2011)

²⁹ Kruglanski, A. W., Webster, D. M., Klem, A.: Motivated resistance and openness to persuasion in the presence or absence of prior information. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 65, 861-877. (1993)

³⁰ Jost, J. T., Glaser, J., Kruglanski, A. W., Sulloway, F. J.: Political conservatism as motivated social cognition. *Psychological Bulletin*, Vol. 129, 339–375. (2003)

³¹ Oishi, S. :The psychology of residential mobility: Implications for the self, social relationships, and well-being. *Perspectives on Psychological Science*, Vol. 5, 5–21. (2010)

³² Chiu, C. -Y., Cheng, S. Y-Y.: Cultural psychology of globalization. In R. Schwarzer & Peter A. French (Eds.), *Personality, human development, and culture: International perspectives on psychological science* (vol. 2). Psychology Press, New York. (2010)

razlikovanje između različitih ponuđenih identiteta i uvećava efekat izbora identiteta. Štaviše, u situacijama koje naglašavaju upotrebu intelektualnih sredstava iz različitih kultura da bi se podstakla kreativnost, simultana aktivacija kulturnih reprezentacija može da poboljša kreativna postignuća.

U prihvatajuće reakcije Chiu i saradnici ubrajaju: reakcije usmerene na rešavanje problema, opažanje globalne ili strane kulture kao izvora kulturnih resursa, divljenje, prihvatanje, integracija, sinteza, prilika za učenje ili upoznavanje. Potreba za dobijanjem pouzdanih odgovora i kulturni konsenzus. Pojedinci koji ispoljavaju pozitivan stav prema stranim ili globalnim dolazećim kulturnim modelima, ne opažaju ove kao pretnju, već ih smatraju prilikom da nešto nauče³³. Ovakav stav proširuje intelektualni horizont, dovodi do sinteze ideja iz globalne ili strane kulture i dovodi do stvaranja novih ideja i kreativnih rešenja. Kako je to još ranije Appadurai zaključio centralni problem globalnih interakcija je tensija koja nastaje između homogenizacije i heterogenizacije³⁴. Faktori koje istraživanja pokazuju kao odgovorne za pozitivne odgovore na globalizaciju su: potreba za saznanjem³⁵, identifikacija sa stranom kulturom³⁶, multikulturalna iskustva³⁷, mobilnost³⁸, kulturna labavost³⁹. Napomenimo da se pregledom radova može utvrditi da mešanje kultura može da dovede do rekcija odbacivanja kod onih koji se jako

³³ Chiu, C. -Y., Gries, P., Torelli, C. J., Cheng, S. Y. -Y.: Toward a social psychology of globalization. *Journal of Social Issues*, Vol. 67, 663–676. (2011)

³⁴ Appadurai, A.: ‘Grassroots Globalization and the Research Imagination’, *Public Culture*, Vol. 12, No.1: 1-19 .(2000)

³⁵ Torelli, C. J., Chiu, C. -Y., Tam, K. -P., Au, A. K. -C., Keh, H. T.: Exclusionary reactions to foreignculture: Effects of simultaneous exposure to culture in globalized space. *Journal of Social Issues*, Vol. 67, 716–742. (2011)

³⁶ Morris, M. W., Mok, A., Mor, S.: Cultural identity threat: The role of cultural identifications in moderating closure responses to foreign cultural inflow. *Journal of Social Issues*, Vol. 67, 760–773. (2011)

³⁷ Maddux, W. W., Galinsky, A. D.: Cultural borders and mental barriers: The relationship between living abroad and creativity. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 96, 1047–1061. (2009)

³⁸ Schug, J., Yuki, M., Horikawa, H., Takemura, K.: Similarity attraction and actually selecting similar others: How cross-societal differences in relational mobility affect interpersonal similarity in Japan and the USA. *Asian Journal of Social Psychology*, Vol. 12, 95-103. (2009)

³⁹ Gelfand, M. J., Lyons, S. L., i Lun, J.: Toward a psychological science of globalization. *Journal of Social Issues*, 67, 841–853. (2011)

identifikuju sa sopstvenom kulturom ili kada se suoče sa egzistencijalnom ugroženošću, istovremeno se odbacivanje može smanjiti ako se pojedinac motiviše da se uključi u pažljivo razmatranje kulturnih specifičnosti⁴⁰.

Na samom početku 21. veka Arnett je istakao da globalizacija utiče na fundamentalno psihičko funkcionisanje ljudi, a pre svega na transformaciju identita⁴¹. Treba imati u vidu da je Arnett, prilično smelo, koncentrisao efekte globalizacije na adolescente smatrajući da će globalizacija biti jedna od ključnih sila u psihološkom razvoju ljudi u 21. veku. Promene u identitetu posledica su povećanje stepena i intenziteta veza između različitih kultura i različitih regiona usled napredaka u telekomunikacijama i sve veća međuzavisnost država u pogledu ekonomije i finansija. Dodajmo ovome da je termin „globalitet“ koji smo napred pomenuli Robertson upotrebio da bi označio to što se kod ljudi javlja svesnost o svetu kao o jednom mestu⁴². Arnett je isticao četiri aspekta ovakvog identiteta: bikulturalni identitet, konfuziju identiteta, samo-odabранe kulture i pomaljajuću odraslost. Bikulturalni identitet predstavlja leguru lokalnog i globalnog identiteta, koji verovatno vodi složenom hibridnom identitetu kao obliku psihološkog prilagođavanja. Konfuzija identiteta odnosi se na osećaj da se ne pripada nijednoj kulturi, i na osećaj otuđenosti i marginalizovanosti. Samoizabrana kultura odnosi se na trendove individualnog i društvenog izdvajanja i pridruživanja kulturama kolega disidenata u kontekstu globalne homogenizacije. Pomaljajuća odraslost odnosi se na, širom sveta rasprostranjen, fenomen o odlaganju prelaza iz adolescencije u odraslo doba koje su posledica nestabilnosti izazvane globalizacijom.

Arnett je među prvima u svom radu izneo interesantna zapažanja o psihološkim posledicama globalizacije, međutim sva ova zapažanja bila su izneta u formi hipoteza i inspirativno su delovala na one koji su želeli da empirijski provere njegova zapažanja.

⁴⁰ Torelli, C. J., Chiu, C. -Y., Tam, K. -P., Au, A. K. -C., Keh, H. T.: Exclusionary reactions to foreign culture: Effects of simultaneous exposure to culture in globalized space. *Journal of Social Issues*, Vol. 67, 716–742. (2011)

⁴¹ Arnett, J. J.: The psychology of globalization. *American Psychologist*, 57, 774-783. (2002)

⁴² Robertson, R.: *Globalization: Social theory and global culture*. London: Sage. (1992)

Istraživanja su se dotakla uloge koju ima identifikovanje sa sopstvenom kulturom⁴³ i uloge koju ima identifikovanje sa stranom kulturom⁴⁴, pokazalo se da prihvatanje stranih ili globalnih vrednosti ne znači nužno i žrtvovanje lokalnog kulturnog identiteta. Može se razmatrati i korist od prihvatanja globalnih uticaja dok se istovremeno štiti lokalni kulturni identitet pojedinca. Istraživanje Lionsa i saradnika je pokazalo da snažno aktiviranje izolovanog globalnog ili lokalnog identiteta nije idealno za psihološke reakcije na globalizaciju, ali istovremeno aktiviranje oba identiteta dovodi do pozitivnijih reakcija zato što pojačava osećanja uključivanja i posebnosti⁴⁵. Zanimljivo je pomenuti i one pojedince kod kojih su i globalni i lokalni identitet niski. Pokazalo se da takvi pojedinci ne mogu da se identifikuju ni sa jednim identitetom i da se nalaze u stanju konfuzije identiteta koji smo napred opisali. Nizak nivo lokalne i globalne identifikacije dovodi ljude u rizik od anomije, socijalne izolacije i zdravstvenih problema. Norasakkunkit i Uchida su pokazali da je baš ovo slučaj u NEET populaciji Japana (skraćenica od engleskih reči za one koji nisu zaposleni, niti se obrazuju niti se obučavaju: Not in Employment, Education, or Training), ova populacija sastoji se od stotina hiljada ljudi koji su marginalizovani usled slabih izgleda da nađu posao⁴⁶.

Ima autora koji očekuju da će među psihološkim posledicama globalizacije biti i promene u moralnim vrednostima ljudi. Haidt i Graham su primenili postavke teorije moralnih osnova na globalizaciju. Oni ističu pet moralnih vrednosti koje su relevantne za proučavanje globalizacije: briga (zaštita drugih od štete), moralnost pravednosti (pravda, tretiranje drugih kao jednakih), lojalnost grupi (lojalnost grupi, nacija), moralnost autoriteta (poštovanje tradicije), moralnost čistote (izbegavanje prljanja stvarima,

⁴³ Tong, Y. -Y., Hui, P. P. -Z., Kwan, L., Peng, S.: National feelings or rational dealings? The role of procedural priming on the perceptions of cross-border acquisitions. *Journal of Social Issues*, Vol. 67, 743–759. (2011)

⁴⁴ Morris, M. W., Mok, A., Mor, S.: Cultural identity threat: The role of cultural identifications in moderating closure responses to foreign cultural inflow. *Journal of Social Issues*, Vol. 67, 760–773. (2011)

⁴⁵ Lyons, S. L., Lun, J., Gelfand, M. J.: The interplay of cultural and shared identities in intercultural negotiations. Presented at the Annual Meeting of the Academy of Management, San Antonio, TX. (2011)

⁴⁶ Norasakkunkit, V., Uchida, Y.: Psychological consequences of postindustrial anomie on self and motivation among Japanese youth. *Journal of Social Issues*, Vol. 67, 774–786. (2011)

hranom, postupcima)⁴⁷. Globalizacija će dovoditi ljudi u moralni konflikt, imigracije dovode do narušavanja lojalnosti grupi, narušavanja čistote, narušavanja pravednosti itd. Druge dimenzije globalizacije o kojima govore Yang i saradnici, poput ekonomskih i poslovnih poduhvata, informacionih tehnologija, globalnih katastrofa, internacionalne trgovine, takođe, na različite načine utiču na moralne osnove ponašanja⁴⁸.

Pored ovih opisanih promena u identitetu i moralu i njihovih direktnih posledica Sennett je predviđao da će najteža psihološka posledica globalizacije biti „korodiranje karaktera“, pod ovim je podrazumevao opadanje poverenja, lojalnosti, posvećenosti, opadanje radne etike⁴⁹. Autor izražava pesimistički pogled na budućnost koju će karakterisati nesigurnost i promene, i ostaje da se pitamo kako će globalizacija uticati na sve one koji su marginalizovani u radnoj snazi, one koji su slabo plaćeni, nezaposleni ili sa nesigurnim poslovima. Može se samo reći da će incidenca depresije porasti, Svetska zdravstvena organizacija već je izala sa pesimističnom procenom da će u ne tako dalekoj budućnosti svaka četvrta osoba bolovati od depresije. Jedno od rešenja biće oslanjanje na samog sebe umesto na društvene mehanizme. U cilju pravazilaženja promena koje nameće ekomska globalizacija radnici će morati da hvataju korak sa novim znanjem, idejama i tehnologijama. Radnici će morati da poboljšavaju i uvećavaju svoja znanja i da razvijaju svoje sposobnosti i motivaciju, ali istovremeno i svoje društvene kompetence i to u toku celog života. Nezaposlenost postaje sve veća sa porastom produktivnosti, dužim radnim vremenom i sa ekonomskim rastom, štaviše porast u produktivnosti u industrijalizovanim zemljama doveo je do smanjena potrebe za ljudskim radom i radnom snagom.

Osvrnamo se sada na psihičke uzroke i posledice globalne ekomske krize na psihičko funkcionisanje ljudi koje ona pogarda. Ne treba se čuditi tome što su u psihologiji ispitivani i razmatrani uzroci ekomske krize, jer ljudi su ekomsku krizu i izazvali donoseći odluke, a odluke su donošene na bazi nekih procena, a u procene su uključene emocije, motivacija, očekivanja, osobine ličnosti i drugi psihološki procesi i osobine. Uzroke koji

⁴⁷ Haidt, J., Graham, J.: When morality opposes justice: Conservatives have moral intuitions that liberals may not recognize. *Social Justice Research*, Vol. 20, 98–116. (2007)

⁴⁸ Yang, D. Y-J., Chen, X., Cheng, S. Y. Y., Kwan, L., Tam, K. -P., Yeh, K. -H.: The lay psychology of globalization and its social impact. *Journal of Social Issues*, Vol. 67, 677–695. (2011)

⁴⁹ Sennett, R.: *The Corrosion of Character. The Personal Consequences of Work in the New Capitalism*. W. W. Norton & Company, New York/London. (1998)

dovode do ekomske krize proučava donekle oblast bihevioralnih finansija. Ova oblast istražuje izvesne finansijske fenomene koji su, pokazalo se, rezultat nedovoljno racionalnog ponašanja nekih od činilaca (bankara, finansijera, berzanskih stručnjaka, proizvođača) u ekonomiji. Kako to ističe Barberis istraživači iz oblasti koju smo pomenuli fokusirali su proučavanje na tri područja koja su mogla da odgovore na psihološke uzroke ekomske krize: određivanje vrednosti finansijskih usluga, izbor portfolia i odluke investitora o trgovini, ponašanje menadžera firmi⁵⁰. S obzirom da proces prikupljanja podataka i njihove analize još uvek nije završen, mi se ovde nećemo dalje baviti razmatranjem psiholoških uzroka koji su doveli do ekomske krize, uz napomenu da će se verovatno pokazati da su psihološki faktori bili bitni, ali verovatno nisu bili primarni niti presudni za izbijanje krize.

Ako psihološki faktori koji su doveli do ekomske krize još uvek nisu eksplisirani i do kraja proučeni, psihičke i zdravstvene posledice jesu do kraja proučene, premda su i one nesagledive jer mi trenutno možemo da sagledamo akutna ispoljavanja, dugoročne posledice po psihičko funkcionisanje ljudi tek će postati vidljive.

Pre svega ekomska kriza je dovela do nezaposlenosti, nesigurnosti posla i posledično do javljanja straha za egzistenciju. Prilikom analize uticaja nezaposlenosti na psihičko zdravlje moraju se uzeti u obzir i pol, profesionalni status, država i trajanje nezaposlenosti. Metanaliza istraživanja koju su izveli Paul i Moser pokazala je da su negativne posledice nezaposlenosti na psihičko zdravlje izražene, te da je procena nivoa psihičkog zdravlja za pola standardne devijacije niža kod nezaposlenih nego kod zaposlenih⁵¹. Nalaženje zaposlenja posle dugog perioda nezaposlenosti povezano je sa poboljšanjem psihičkog zdravlja. Posledice koje ekomska kriza ima na psihičko zdravlje izazivaju zabrinutost u naučnoj zajednici i pojavila se potreba za odgovarajućim intervencijama bilo u svrhu lečenja bilo preventivno. Primetan je porast broja samoubistava⁵². Prema radu Giotakos-a očekuje se da će u Ujedinjenom Kraljevstvu broj depresivnih porasti trostruko, da će se udvostručiti broj onih koji konzumiraju alkohol, da će se broj depresivnih epizoda udvostručiti ili utrostručiti, dok su nedavni podaci pokazali

⁵⁰ Barberis, N.: Psychology and the Financial Crisis of 2007-2008. Yale School of Management. (2011)

⁵¹ Paul, K., Moser, K.: Unemployment impairs mental health: meta-analyses. J. Vocat. Behav. Vol. 74: 264–282. (2009)

⁵² Kentikelenis, A., Karanikolos, M., Papanicolas, I., Basu, S., McKee, M., Stuckler, D.: Health effects of financial crisis: omens of a Greek tragedy. Lancet, Vol. 378, 1457-1458. (2011)

povećanje broja samoubistava u Japanu. U Čileu je nađena jaka povezanost između opadanja prihoda i pojavljivanja psihičkih smetnji, s tim da se ispoljavanje simptoma psihičke bolesti javlja šest meseci posle smanjenja prihoda⁵³.

Istraživanje Selenko i Batinica izvedeno u Austriji 2009. na osobama koje su bile na rubu bankrotstva pokazalo je da postoji povezanost između opaženih ekonomskih poteškoća i psihičkog zdravlja, uočene su i individualne varijable koje utiču na ovu povezanost. Postoje naime subjektivne i objektivne dimenzije finansijskih stresora. Objektivna dimenzija finansijskih stresora odnosi se na nemogućnost podmirivanja trenutnih finansijskih potreba, subjektivna dimenzija se odnosi na subjektivni opažaj i procenu ekonomskog stanja. Odnos između objektivnih i subjektivnih dimenzija finansijskih stresora i ličnog osećaja blagostanja, pod uticajem je izvesnog broja individualnih faktora. Ovi faktori su okupacioni status, latentna korist kojoj ljudi imaju pristup i verovanja o samodovoljnosti. Termin latentna korist odnosi se na to da posao pored novca pruža i mogućnost za druge prednosti koje su važne za opažanje svog blagostanja. Ove prednosti zaposlenosti podrazumevaju društvene odnose koji se razvijaju, poznanstva, prijateljstva, pristup grupnim postignućima, socijalni status, ličnu aktivnost i raspredjivanje vremena⁵⁴.

Kao što smo istakli istraživanja pokazuju da finansijske poteškoće izazvane gubitkom ili nemanjem posla utiču na psihičko zdravlje, međutim povezanost između stvarne visine duga, percepcije svog finansiskog stanja i psihičkog zdravlja još uvek nije eksplisirana. Naročito zanimljivo istraživanje sprovedeno je u Australiji, u njemu su upoređene samoprocene zdravstvenog stanja i psihičkog funkcionalisanja odraslih muškaraca prosečne starosti od 67 godina, pre i posle krize⁵⁵. Značajne razlike su pronađene u depresivnosti i pokazateljima stresa kod ljudi koji su smatrali da je njihovo psihičko funkcionalisanje više pogodeno ekonomskom recesijom. Takođe, pokazalo se da je kod onih ispitanih koji

⁵³ Giotakos, O.: Financial crisis and mental health. *Psychiatriki*, Vol. 21, No. 3, 195-204. (2010)

⁵⁴ Selenko, E., Batinic, B.: Beyond debt. A moderator analysis of the relationship between perceived financial strain and mental health. *Social Science & Medicine*; Vol. 73, No. 12, 1725-1732. (2011)

⁵⁵ Sargent-Cox, K., Butterworth, P., Anstey, K.: The global financial crisis and psychological health in a sample of Australian older adults: A longitudinal study. *Social Science & Medicine*, Vol. 73, No. 7, 1105-1112. (2011)

su bili intervjuisani tokom akutne faze recesije bilo manje simptoma psihičke disfunkcije u odnosu na one koji su kasnije intervjuisani.

Razlike u ispoljavanju depresivnih simptoma za ove dve grupe mogu se delimično objasniti konceptom socijalne norme, konceptom koji uopšteno utiče na dobrobit i mentalno zdravlje populacije. Socijalna norma smatra se okosnicom pravila vrednosti koje čine socijalni i kulturni okvir funkcionisanja pojedinca. Poređenje ličnog stanja sa trenutnom normom čini se da predstavlja važan mehanizam za razumevanje kako ljudi interpretiraju životne uslove i društvenu realnost, i kako se prilagođavaju promenama. Pozitivan ishod poređenja povećava samopouzdanje, što je veoma važno u situacijama koje su nesigurne ili dvosmislene. Drugim rečima, nezaposlenost ima manje negativnih posledica kada je nivo nezaposlenosti toliko visok da se smatra društvenom normom (nečim što je normalno). Što se istraživane australijske populacije tiče, pretpostavka je da su slabija depresivna ispoljavanja koja su prisutna u vremenu akutne ekonomske krize u odnosu na jača depresivna ispoljavanja u vremenu kasnijeg ekonomskog oporavka, posledica subjektivnog verovanja da pojedinac predstavlja trenutnu društvenu normu.

Istraživanje koje su u Grčkoj sproveli Giotakos i saradnici pokazalo je pozitivnu korelaciju između nezaposlenosti i prosečnih prihoda u proteklih dvadeset godina sa sledećim indikatorima mentalnog zdravlja: odlazak u psihijatrijsku kliniku, hitne i ambulantne psihijatrijske intervencije, samoubistvo, ubistvo, smrtnost i broj razvoda⁵⁶.

5. ZAKLJUČAK

Svet je postao "globalno selo", u kome preporučuju da čovek misli globalno, a deluje lokalno. Svet je postao globalno selo zahvaljujući ubrzanom razvoju telekomunikacija i pojeftinjenju transporta, ogromnim migracijama ljudi i ukrupnjavanjem na teritorijalnom, tržišnom i ekonomskom planu. Informacije, roba, ljudi, kapital slobodno se kreću. Različite kulture dolaze u dodir jedna sa drugom, deluju jedna na drugu, menjaju se i dopunjaju. Razvija se kosmopolitski identitet, multikulturalnost, tolerancija. Možda bi sve ovo izgledalo idilično, sa aspekata velikih brojeva i na makro nivou, međutim šta je sa pojedincem u vrtlogu promena, kako se sve to prelama kroz prizmu ličnosti pojednačnog čoveka? Možemo se zapitati da li se globalizacija odvija prebrzo da bi „sitni zupčanik“ mogao da uhvati korak sa njom. Razume li

⁵⁶ Giotakos, O., Karabelas, D., Kafkasm, A.: Financial crisis and mental health in Greece. Psychiatiki. Vol. 22, 109–119. (2011)

običan čovek zašto je njegov posao u železari u Srbiji ugrožen jer je građevinarstvo u Americi u krizi, i može li da pojmi kako cena goriva zavisi od toga što je u šumama tamo negde u Kanadi izbio veliki požar, ili zašto mleko koje on na svom imanju proizvodi mora da pojeftini jer je u Nemačkoj jeftino zbog subvencija.

Na neka od ovih pitanja pokušali smo da damo odgovor u ovom radu, onoliko koliko nam je to dozvoljavao obim i dostupnost podataka.

Globalizacija stavlja pred čoveka potrebu da se njegov identitet promeni, da iskoraci iz domena vlastite kulture i rešenja koja ova nudi, a koja postaju prevaziđena, a povremeno ga i blokiraju da se uklopi. Promena identiteta je težak i mučan proces kada treba da se odvije naglo, a utisak je da globalizacione promene upravo to i traže od čoveka. Menja se čovekovo shvatanje, znanje, moralnost, sposobnosti, sve ovo kod čoveka izaziva nesigurnost i strah. Kada se promene odvijaju brzo, smanjuje se mogućnost predviđanja, a ovo izazva dodatni strah. Kod ljudi se javlja otpor prema dolasku stranaca, njihovog kapitala, njihovih vrednosti, to doživljavaju kao nametanje i svojevrsnu agresiju, ovo potom može da dovede do pojave ekstremnih reakcija od bunta do povlačenja.

Globalizacija i ekonomska globalizacija dovele su do mogućnosti da se ekonomска kriza razbukta u celom svetu. U malim ekonomijama došlo je do smanjenja izvoza, velikih otpuštanja, opadanja produktivnosti, smanjivanja plata i penzija. Od idilične slike o globalnom blagostanju dolazi se do slike o globalnoj katastrofi. Pojedinci popuštaju pod ovim pritiskom i kao što smo ukratko pokazali raste incidenca psihičkih oboljenja, poput depresije, zloupotrebe supstanci, samopubistavi i ubistava. Čini se da postaje vrlo opasno i nesigurno živeti u „globalnom selu“.

Ovaj rad ukratko pokazuje da psihologija ima svoje mesto u istraživanju uticaja globalizacije na čovaka. Mogu se proučavati i pozitivni efekti koje globalizacija ima na razvoj čoveka i njegovo unapređenje, ali i negativni odgovori na globalizaciju i krizu. Možda bi trenutno primat trebala da uzmu istraživanja negativnih posledica koje je globalizacija uopšte i ekonomksa kriza kao jedna od njenih posledica imala na čoveka, te da se u tom smislu razviju preventivna delovanja, kako bi se u budućnosti izbegli dublji poremećaji. Ne smemo gubiti iz vida da nove generacije stasavaju u uslovima globalizacije i krize, i vrlo je teško predvideti kakve će ovo sve posledice imati u budućnosti.

REFERENCE

1. Türken, S., Rudmin, F. W.: On psychological effects of globalization: Development of a scale of global identity. *Psychology & Society*. Vol. 5, No. 2, 63 - 89. (2013)
2. Hengsbach, F.: Ein neuer Gesellschaftsvertrag in Zeiten der Globalisierung. In: Fricke, W. (Ed.), *Jahrbuch Arbeit und Technik*. Dietz, Bonn, pp. 182–195. (1997)
3. Friedman, J.: Globalization, class and culture in global systems. *Journal of World System Research*. Vol. 6, No.3, 636–656. (2000)
4. Sassen, S.: *Globalization and its Discontents*. New York. (1998)
5. Giddens A.: *The Third Way and its Critics*. Polity Press: Cambridge, UK. (2000)
6. Robertson, R., White, K. E.: What is globalization? In G. Ritzer (Ed.): *The Blackwell companion to globalization* (pp. 54–66). Malden, MA: Blackwell. (2007)
7. Beck, U. *The cosmopolitan society and its enemies*. Theory, Culture & Society, Vol.19, 17-44. (2002)
8. Leković, V.: Globalizacija svetske privrede – ključni faktori i nosioci, *Ekonomski horizonti*, Vol.1-2, 127-141. (1999)
9. Yergin, D., Stanislaw, J.: *The Commanding Heights: The Battle for the World Economy*, New York: Simon & Schuster. (2002)
10. Sirkin, L.H., Hemerling, W.J., Bhattacharya, K. A., with John Butman: *GLOBALITY: Competing with Everyone from Everywhere for Everything*. Business Plus, New York. (2008)
11. Helleiner, E.: Understanding the 2007-2008 global financial crisis: Lessons for scholars of international political economy- Annual Review of Political Science, (2011)
12. Robertson, R.: *Globalization: Social Theory and Global Culture*. Sage, London, UK. (1992)
13. Marsella, A. J.: Urbanization, mental health, and social deviancy. *American Psychologist*, Vol. 53, 624-634. (1998)
14. Fu, H. -Y., & Chiu, C. -Y.: Local culture's responses to globalization: Exemplary persons and their attendant values. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, Vol. 38, 636–653. (2007)
15. Yang, D. Y-J., Chen, X., Cheng, S. Y. Y., Kwan, L., Tam, K. -P., & Yeh, K. -H.: The lay psychology of globalization and its social impact. *Journal of Social Issues*, Vol. 67, 677–695. (2011)
16. Kashima, Y., Shi, J., Tsuchiya, K., Kashima, E. S., Cheng, S. Y. Y., Chao, M. M., & Shin, S. -H. Globalization and folk theory of social change: How globalization relates to social perceptions about the past and future. *Journal of Social Issues*, Vol. 67, 696–715. (2011)
17. Norasakkuikit, V., Uchida, Y.: Psychological consequences of postindustrial anomie on self and motivation among Japanese youth. *Journal of Social Issues*, Vol. 67, 774–786. (2011)

18. Giddens, A.: *The nation state and violence*. Cambridge: Polity Press. (1985)
19. Chiu, C. -Y., & Cheng, S. Y. -Y.: Toward a social psychology of culture and globalization: Some social cognitive consequences of activating two cultures simultaneously. *Social and Personality Psychology Compass*, Vol. 1, 84–100. (2007)
20. Lechner, J. F., Boli, J., eds., *The Globalization Reader*. Malden, Mass. (2003)
21. Chiu, C. -Y., Gries, P., Torelli, C. J., & Cheng, S. Y. -Y.: Toward a social psychology of globalization. *Journal of Social Issues*, Vol. 67, 663–676. (2011)
22. Cheng, Y. Y. Social psychology of globalization: Joint activation of cultures and reactions to foreign cultural influence. Unpublished PhD Dissertation, University of Illinois at Urbana-Champaign. (2010)
23. Leung, K.Y.A., Qiu, L., Chiu, C.: *Psychological Science of Globalization*- Oxford Handbooks. (2013)
24. Torelli, C. J., Chiu, C. -Y., Tam, K. -P., Au, A. K. -C., & Keh, H. T.: Exclusionary reactions to foreign culture: Effects of simultaneous exposure to culture in globalized space. *Journal of Social Issues*, Vol. 67, 716–742. (2011)
25. Tong, Y. -Y., Hui, P. P. -Z., Kwan, L., Peng, S.: National feelings or rational dealings? The role of procedural priming on the perceptions of cross-border acquisitions. *Journal of Social Issues*, Vol. 67, 743–759. (2011)
26. Krugman, P.: Okončajte ovu depresiju, Odmah. Helix-Smederevo, Interkomerc- Beograd. (2012)
27. Kruglanski, A. W., Webster, D. M., Klem, A.: Motivated resistance and openness to persuasion in the presence or absence of prior information. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 65, 861-877. (1993)
28. Jost, J. T., Glaser, J., Kruglanski, A. W., Sulloway, F. J.: Political conservatism as motivated social cognition. *Psychological Bulletin*, Vol. 129, 339–375. (2003)
29. Oishi, S.: The psychology of residential mobility: Implications for the self, social relationships, and well-being. *Perspectives on Psychological Science*, Vol. 5, 5–21. (2010)
30. Chiu, C. -Y., Cheng, S. Y-Y.: Cultural psychology of globalization. In R. Schwarzer & Peter A. French (Eds.), *Personality, human development, and culture: International perspectives on psychological science* (vol. 2). Psychology Press, New York. (2010)
31. Appadurai, A.: Grassroots Globalization and the Research Imagination, *Public Culture*, Vol. 12, No.1: 1-19. (2000)

32. Morris, M. W., Mok, A., Mor, S.: Cultural identity threat: The role of cultural identifications in moderating closure responses to foreign cultural inflow. *Journal of Social Issues*, Vol. 67, 760–773. (2011)
33. Maddux, W. W., Galinsky, A. D.: Cultural borders and mental barriers: The relationship between living abroad and creativity. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 96, 1047–1061. (2009)
34. Schug, J., Yuki, M., Horikawa, H., Takemura, K.: Similarity attraction and actually selecting similar others: How cross-societal differences in relational mobility affect interpersonal similarity in Japan and the USA. *Asian Journal of Social Psychology*, Vol. 12, 95-103. (2009)
35. Gelfand, M. J., Lyons, S. L., i Lun, J.: Toward a psychological science of globalization. *Journal of Social Issues*, 67, 841–853. (2011)
36. Arnett, J. J.: The psychology of globalization. *American Psychologist*, 57, 774--783. (2002)
37. Lyons, S. L., Lun, J., Gelfand, M. J.: The interplay of cultural and shared identities in intercultural negotiations. Presented at the Annual Meeting of the Academy of Management, San Antonio, TX. (2011)
38. Haidt, J., Graham, J.: When morality opposes justice: Conservatives have moral intuitions that liberals may not recognize. *Social Justice Research*, Vol. 20, 98–116. (2007)
39. Sennett, R.: The Corrosion of Character. The Personal Consequences of Work in the New Capitalism. W. W. Norton & Company, New York/London. (1998)
40. Barberis, N.: Psychology and the Financial Crisis of 2007-2008. Yale School of Management. (2011)
41. Paul, K, Moser, K.: Unemployment impairs mental health: meta-analyses. *J. Vocat. Behav.*, Vol. 74: 264–282. (2009)
42. Kentikelenis, A., Karanikolos, M., Papanicolas, I., Basu, S., McKee, M., Stuckler, D.: Health effects of financial crisis: omens of a Greek tragedy. *Lancet*, Vol. 378, 1457-1458. (2011)
43. Giotakos, O.: Financial crisis and mental health. *Psychiatriki*, Vol. 21, No. 3, 195-204. (2010)
44. Selenko, E., Batinic, B.: Beyond debt. A moderator analysis of the relationship between perceived financial strain and mental health. *Social Science & Medicine*; Vol. 73, No. 12, 1725-1732. (2011)
45. Sargent-Cox, K., Butterworth, P., Anstey, K.: The global financial crisis and psychological health in a sample of Australian older adults: A longitudinal study. *Social Science & Medicine*, Vol. 73, No. 7, 1105-1112. (2011)

46. Giotakos, O., Karabelas, D., Kafkasm, A.: Financial crisis and mental health in Greece. *Psychiatriki*. Vol. 22, 109–119. (2011)

GLOBALIZACION: EKONOMIC AND PSIHOLOGIC ASPECTS

Samir Ljajić, Mehmed Meta, Željko Mladenović

International University of Novi Pazar, Serbia

(ljajics@gmail.com, m.meta@uninp.edu.rs, liderzeljko@yahoo.com)

Abstract. Globalization requires a change of human identity, stepping out from the field of their own culture and its solutions, which are becoming obsolete, and which block one to fit in. It changes ones understanding, knowledge, morality, competence, which causes insecurity and fear. Quickly unwinding change reduces the ability to predict future which evokes fear and resistance to the arrival of foreigners and their capital and values, which are seen as intrusive and aggressive, and extreme reactions emerge. The idyllic image of global prosperity becomes the image of a global catastrophe. Individuals give in to this pressure and incidence of mental illnesses such as depression, substance abuse, suicide and murder, is rising. The authors conclude that psychology has its place in the study of the influence of globalization on humans. At present, the research of the negative consequences of globalization in general and the economic crisis in particular on man should have primacy, and in this regard preventive actions should be developed in order to avoid deeper disorders in future.

Key words: globalization, economic globalization, economic crisis, psychological changes